

התורה אצלך שלום לכם את אלקה מקייא לפני פוא קום ה' מקדול קמקרא
מהדורת יפה

תַּנְא דְּבִי אֱלֹהֵי הוּ המבואר

סדר אליהו רבא
פרקים יז - לא

עם ביאור משולב

פנינים יקרים

מסורת המדרש ושינויי נוסחאות

נוסחא ישנה

מבוא מקיף

יוצא לאור על ידי מכון "אור לישרים"
שנת תשע"ט לפ"ק

מסורת המדרש

נקי כפים וגו'. עיין שם במנחת שי. נקי כפים זה משה וכו'. עיין שמו"ר ד א, דב"ר יא ד ומדרש תהלים כד ד. אב החכמים ואב הנביאים. ראה מגילה יג.

פרק יז

הַרְי הוּא אֹמֵר (תהלים כד ד-ה) 'נְקִי כַפַּיִם וְיָבֵר לְכָב אֲשֶׁר לֹא נִשְׂא לְשׂוֹא נַפְשִׁי וְלֹא נִשְׁבַּע לְמַרְמָה, יִשְׂא בְרָכָה מֵאֵת ה' וְצִדְקָה מֵאֱלֹהֵי יִשְׁעוֹ'. 'נְקִי כַפַּיִם' זֶה הָיָה מֹשֶׁה רַבֵּנוּ עָלְיוֹ הַשָּׁלוֹם אֲב הַחֲכָמִים וְאֲב הַנְּבִיאִים, שֶׁהָיוּ יָדָיו שָׁל מֹשֶׁה נְקִיּוֹת מִן הַגְּזֵל, שֶׁנֶּאֱמַר (במדבר טו טו) 'וַיַּחַר לְמֹשֶׁה מְאֹד וַיֹּאמֶר אֶל ה' וְגו', לֹא חָמוֹר אֶחָד מֵהֶם נִשְׂאֲתִי וְגו'. 'וְיָבֵר לְכָב' זֶה מֹשֶׁה, שֶׁהָיָה לָבוֹ שָׁל מֹשֶׁה בְּרוּר בְּיִרְאֵת אֱלֹהִים. 'אֲשֶׁר לֹא נִשְׂא לְשׂוֹא נַפְשִׁי', אָמַר הַקְּדוֹשׁ בְּרוּךְ הוּא לְמֹשֶׁה: נַפְשִׁי

ביאור

פרק יז

לאחר סיים בסוף הפרק הקודם שאם יעשו ישראל תשובה, מיד הקב"ה יבנה להם את בית המקדש ויקרנם אצלו בכל מיני קירוב^א, מפרש המדרש לפי זה את הכתובים 'נְקִי כַפַּיִם וְיָבֵר לְכָב וְגו' יִשְׂא בְרָכָה מֵאֵת ה' וְגו', שהקב"ה כביכול מוחה שיבוא אדם שיהיו בו מעלות אלו ומיד ישא ברכה מאיתו. ומפרש שכבר היה דבר זה במשה רבינו עליו השלום^ב.

ואחר כך דורש בהמשך הפרק שכן נוהג הקב"ה לעמו בכל עת, כשהטיבו מעשיהם לפניו, היה משפיע עליהם רוב טובה וברכה. ומפרש את המקומות בהם נתגלתה נאמנות ישראל לקב"ה, ומאידך, אהבת ה' לישראל, כגון כשיצאו ישראל ממצרים והלכו אחרי ה' במדבר, כשקיבלו עליהם את התורה בהר סיני, וכשהביאו את נדבת המשכן, ואח"כ בבואם לארץ, קיבלו ישראל עול מלכות שמים בימי יהושע בן נון ובימי שמואל הנביא, והיו יראי שמים בימי אליהו הנביא, וכן נמצאו בהם מעלות בימי ירבעם בן יואש מלך ישראל ובימי חזקיהו מלך יהודה.

טובות הקב"ה לעמו ישראל

כַּפַּיִם' זֶה הָיָה מֹשֶׁה רַבֵּנוּ עָלְיוֹ הַשָּׁלוֹם, אֲב הַחֲכָמִים - גְּדוֹל הַחֲכָמִים בְּכָל חֲכָמָה^א וְאֲב הַנְּבִיאִים - וְגְדוֹל הַנְּבִיאִים בְּמַדְרָגוֹת הַנְּבוּאָה^ב, שֶׁהָיוּ יָדָיו שָׁל מֹשֶׁה נְקִיּוֹת מִן הַגְּזֵל, שֶׁנֶּאֱמַר (במדבר טו טו) 'וַיַּחַר לְמֹשֶׁה מְאֹד וַיֹּאמֶר אֶל ה' אֵל תִּפְּן אֶל מִנְחָתָם וְגו',

הַרְי הוּא אֹמֵר (תהלים כד ד-ה): 'נְקִי כַפַּיִם וְיָבֵר לְכָב אֲשֶׁר לֹא נִשְׂא לְשׂוֹא נַפְשִׁי וְלֹא נִשְׁבַּע לְמַרְמָה, יִשְׂא בְרָכָה מֵאֵת ה' וְצִדְקָה מֵאֱלֹהֵי יִשְׁעוֹ'. פסוק זה נדרש על משה רבינו, כדלהלן: 'נְקִי

מקורות וצייונים

א. שהקב"ה חפץ להטיב עם האדם מיד כשייטיב מעשיו, ואין לו חפץ באיחור הטובה (משפט וצדקה אות א).
ב. משפט וצדקה (שם). ובזקוקין דנורא (אות א) ביאר תחילת הפרק הוא המשך לדבריו לעיל על ארבעים ושמונה נביאים שעמדו לישראל, וכולם לא פחתו ולא הותירו דבר על מה שכתוב בתורה, וכל דבריהם, וכן כל התורה שבע"פ וכל החכמות שבעולם מרומזות בתורת משה רבינו. ולכן ממשיך כאן לדרוש במעלות משה רבינו על פני כל שאר הנביאים.
ג. מאורי אש (אות א). וכתב בזקוקין דנורא (אות ג), שמושה רבינו נקרא 'חכם' ככתוב (משלי כא כב) עֵיר גְּבָרִים עֲלֵה חָכֵם וַיָּדַד עַל מִבְּטָחָה, וכתוב זה נאמר במשה רבינו, שעלה לשמים לבין המלאכים והוריד לישראל את התורה (ראה רש"י שם). ומה שנקרא 'אב החכמים' הוא מפני שאין הקב"ה נותן חכמה אלא למי שיש בו חכמה, כמבואר

בגמרא (ברכות נה), ולכן מכיון שבחר הקב"ה במשה רבינו לתת על ידו את התורה לישראל, בהכרח שהוא אב לכל שאר החכמים וגדול מכולם, ולכן ניתנה לו התורה (וראה עוד להלן בפרק זה ד"ה והוא מהשנא).
ד. מאורי אש (שם). וראה בגמרא (מגילה יג) שדרשו את הכתוב (דה"י א' ד יח) 'וְאֶשְׁתוּ הַיְהוּדִיָּה יִלְדָה אֶת יָבֵר אֲבִי גִדּוֹר וְאֶת חֲבֵר אֲבִי שׁוֹכֵן וְאֶת יְקִיָּאֵל אֲבִי זְנוּחַ' על משה רבינו, ופירשו, מפני מה נאמר שם שלשה פעמים 'אבי', ללמד שהיה אב בתורה, אב בחכמה ואב בנביאות. ועל מעלתו בנבואה על כל שאר הנביאים העידה התורה, ככתוב (דברים לד י) 'וְלֹא קָם נְבִיא עוֹד בְּיִשְׂרָאֵל כְּמֹשֶׁה אֲשֶׁר יָדָעוּ ה' פְּנִים אֶל פְּנִים' (זקוקין דנורא אות ד). ועיין גם במדרש (ויק"ר א טו) וברמב"ם (פיה"מ סנהדרין פ"י מ"א, הסוד השביעי, יסודי התורה פ"ה ה"ו, עבודה זרה פ"א ט"ה ג').
ואף שהיו עוד צדיקים שהיו בהם מדות טובות אלו שמונה הכתוב, מכל מקום תחילת הכתוב מראה שמדובר במשה רבינו, שכתוב (שם

ביאור

לֹא חָמוֹר אֶחָד מֵהֶם נִשְׁאַתִּי וְלֹא הִרְעֵתִי אֶת אֶחָד מֵהֶם וְגו', שלא נטל דבר מישראל, אפילו לא חמור אחד. 'וְיָבֵר לְבָבִי זֶה מִשָּׁה, שֶׁהָיָה לְבִי שֶׁל מֹשֶׁה

מקורות וציטוטים

כן מפני חילול השם, שלא ילמדו ממנו לגזול. ובזה פירש את המשך הכתוב שם 'וְלֹא הִרְעֵתִי אֶת אֶחָד מֵהֶם', היינו ע"י ההחמיר על עצמו שלא ליטול מישראל דבר, לא גרם אפילו לאחד מהם להרע דרכו. **ו. עפ"י** מענה אליהו (אות ב) ותוספות בן יחיאל (ד"ה וכו'). ובמדרש (דב"ר יא ב) אמרו, שהיה ליבו ברור עליו שאינו תובע לצורך עצמו אלא לצרכם של ישראל, ולכן אמר לאחר מעשה העגל 'לְמָה ה' יִתְּרָה אֶפְקֵי בְּעַמִּי' (שמות לב יא), אף שיש בזה משום גנאי לשכינה, שכביכול אינו מכיר בחומר חטאם של ישראל (עפ"י מהר"ז"ו סם). וכעני"ז פירש ברמזי אש (אות ב), שלא היה מכוון לצורך עצמו אלא רק לכבוד שמים, ואף כשביקש מה' במחלוקת קורח 'אֵל תִּפְּן אֶל מִנְחָתָם' (במדבר טו), התכוון רק לכבוד שמים.

ובזקוקין דנורא (אות ו) פירש, שיראתו של משה היתה יראה פנימית, שאינה מיראת העונש בעולם הבא או בעוה"ז, אלא מחמת גדולת הקב"ה ושפלות עצמו לעומתו. ובזה היתה גדולת משה רבינו, שלא היה נחשב בעיני עצמו לכלום, שאמר על עצמו 'וְנַחֲנוּ מִה' (שמות טו ז), וכן כתוב (במדבר יב ג) 'וְהָיִישׁ מִשָּׁה עֵינָיו מֵאֵד מִפְּלֵ הָאָדָם אֲשֶׁר עַל פְּנֵי הָאֲדָמָה'. וכן מציינו בגמרא (ברכות לג): שלגבי משה יראת-שמים היא דבר קטן, שהיה שלם ביראת ה'.

במשפט וצדקה (אות ב) ביאר, שהכתוב 'נְקִי כַפַּיִם' נדרש לגבי המצוות שבין אדם לחברו, והכתוב 'וְיָבֵר לְבָבִי' נדרש לגבי המצוות שבין אדם למקום, ולכן אומר שמעלתו של משה במצוות שבין אדם למקום היא בכך שהיה ליבו ברור ביראת אלהים, כי במצוות אלו עיקר

פסוק ג) 'מִי יַעֲלֶה בְּהַר ה' וְיִמִּי יָקוּם בְּמִקוֹם קָדְשׁוֹ, ולא מציינו בשום צדיק שעלה בהר ה' וקם במקום קדשו, כמו משה רבינו, שעלה להר סיני ועמד שם ארבעים יום לקבל את התורה (וראה גם דברים רבה יא ב, מדרש תהלים כד ג, ועיין לוח ארו). ועוד, שרק במשה רבינו היו כל המעלות שהוזכרו בכתוב יחד, אך בשאר הצדיקים, אף שהיו בהם מדות טובות לא היו בהם את כולם (זקוקין דנורא אות ב, ועיין לוח ארו). ובענין מעלות המדות במשה רבינו, עיין גם בפיה"מ לרמב"ם שם, ובשמונה פרקים פ"ז).

ה. כתוב זה מדבר במחלוקת קורח ועדתו על משה, ולאחר שדתו ואבירים מייאנו לעלות אל משה ואף הוסיפו עליו דברי קטרוג שכביכול השתרר עליהם, נאמר שהדבר חרה מאד למשה וביקש מה' שלא יפנה אל מנחתם, שכן לא השתרר כלל על הציבור, ולא לקח מהם אפילו חמור אחד לצורכו, ולא הרע לאחד מהם (עפ"י רש"י ורשב"ם שם. וראה משפט וצדקה אות ג). ולענייננו למדנו, שהיה נקי מן הגזל. ובמדרש (שמו"ר ד א) אמרו, שאין הכוונה שלא נטל מישראל חמור כמשמעו, שדבר זה פשוט הוא, אלא שבכל המסעות שנסעו במדבר, לא ביקש מאחד מישראל שיטול דבר משלו ויעמיסו על חמורו. וראה גם בגמרא (נדרים לה), שאפילו תמורת שכר לא היה נוטל משה את חמורו של אחד מישראל.

וכתבו בתוספות בן יחיאל (ד"ה זה) וברמזי אש (אות א), שהיה מותר לו לקחת מישראל לצרכיו, שהרי היה מלך (ראה דברים לג ה ומפרשים) ולמלך מותר הדבר (ראה שמואל א' ח יא-יז), ולא היתה זו אלא מדת חסדיות שנהג כן לפניו משורת הדין. וכתב ברמזי אש (שם) שנהג

פנינים יקרים

לישראל דוקא ע"י מרע"ה ולא ע"י הצדיקים שהיו לפניו. (זקוקין דנורא)

הָרִי הוּא אוֹמֵר וכו' 'נְקִי כַפַּיִם' זֶה הָיָה מֹשֶׁה רַבֵּנוּ עָלָיו הַשְּׁלֹמֹם וכו'

פרק זה הוא מחובר אל מה שכתוב בפרק הקודם, שכל מה שנתנבאו ארבעים ושמונה נביאים, לא פחתו ולא הותירו שום דבר ממה שכתוב בתורת משה רבינו ע"ה, והכל מרומז בתורת משה כל מה שנזכר בתורה שבעל פה ובמדרשים, ובאגדות, וכל חכמות שבעולם הן חכמת הקבלה הקדושה, וכוכבים ומזלות שמהלכים ברקיע, וחכמות הטבעיות כולם, וחכמת ההנדסה, והתשובות, ומוזיקה, וחכמת הרפואה, ושאר כל החכמות כולם כל מה שהפה יוכל לדבר והלב לחשוב, הכל מרומז בתורת משה רבינו ע"ה, ולכולם יש סמך ורמז בתורה באותיות או בנקודות או בטעמים או בגימטריה או בראשי תבות או בסופי תבות או בנוטריקון או בשאר דרכי התורה כמבואר בספרי חכמי האמת באריכות, וקצר כאן המצע מהשתרע, ישמע חכם ויוסף לקח מעצמו מדעתו ושכלו.

לכן בא התנא דבי אליהו לסמוך אצלו פרק זה, שהוא מדבר גם כן ממעלת ומדות טובות של מרע"ה, למה זכה משה יותר מכל הצדיקים שהיו לפניו שהקב"ה נתן את התורה

שינויי נוסחאות

(א) בכי"ו: נפשו. ועיין מנחת שי תהלים שם.

שֶׁהָיָה לְבִי שֶׁל מֹשֶׁה רַבֵּנוּ בְּרִירַת אֱלֹהִים
פירוש, שהיתה יראתו של משה רבינו ע"ה יראה פנימית ולא יראה חיצונית, ופירשו חכמי האמת איזהו יראה חיצונית, המתירא לחטוא מיראת עונש הגיהנום, או כדי שלא יהיה עני, ושלא יחלה, ושלא ימותו בניו, והרבה כדומה לזה.
אבל יראה פנימית זה המתירא מחמת גדולת תפארת שבחו של מלך מלכי המלכים הקב"ה, שאלו כל הימים דיו, ושמיים יריעות, והאגמים קולמוסים, ושערות כל בני האדם פיות, אינם יכולים להגיד ולספר אחד מאלף אלפי ורבי רבבות בלי קץ וסוף ותכלית משבחו של הקב"ה יתברך ויתעלה שמו לעד ולעולמי עולמים ולנצח נצחים עד עדי עד, וכשיזכור האדם רוממות יתברך שמו ושפלות בני האדם, עד שאין האדם נחשב לכלום אפילו כנגד גלגל השמים שהוא שמש קטן ממשמשויו של הקב"ה, מיד יגיע לו יראה ברורה יראה פנימית.
וכן היה יראת משה רבינו ע"ה יראה ברורה, יראה פנימית, שלא נחשב היה בעיני עצמו לכלום, כמו שאמר הכתוב (שמות

מסורת המדרש
לא טענה דבר שוא
שלא כתבתי
בתורת. עיין מדרש
אגדה במדבר יב ז.
אין ויואל אלא
לשון שבועה. נדרים
סה. ירושלמי שם פ"א
ה"ב, שמור" א לג,
וש"נ.

רוח וּנְשָׁמָה שְׁנַתְתִּי בְּךָ^ב, לא טענה דבר שוא שלא כתבתי בתורת^א. וְלֹא נִשְׁבַּע לְמַרְמָה' שְׁלֹא רָמָה בְּשִׁבוּעַתּוֹ שֶׁנִּשְׁבַּע לְיִתְרוֹ, שֶׁנֶּאֱמַר (שמות ב כא) 'וַיֹּאֶל מֹשֶׁה לְשֵׁבֶת אֶת הָאִישׁ'. אין 'וַיֹּאֶל' אֵלָּא לְשׁוֹן שְׁבוּעָה, שֶׁנֶּאֱמַר (שמואל א' יד כד) 'וַיֹּאֶל שָׂאוּל אֶת הָעַם' וּגו', נֶאֱמַר כָּאן 'אֵלָּה' וְנֶאֱמַר לְהִלָּן 'אֵלָּה', מָה 'אֵלָּה' הָאֱמֹר לְהִלָּן הוּא לְשׁוֹן שְׁבוּעָה, אִף 'אֵלָּה' הָאֱמֹר כָּאן לְשׁוֹן שְׁבוּעָה הוּא. וּמָה שֶׁכָּרוּ שָׁל מֹשֶׁה, שֶׁקִּבֵּל בְּרָכָה מִפִּי^א אֵלֶּהוּ, שֶׁנֶּאֱמַר 'יִשָּׂא בְרָכָה מֵאֵת ה'' וּגו'.

אֲבִי שֶׁבְשָׂמַיִם, יֵהָא שְׂמִיךְ הַגְּדוֹל מְבָרֵךְ לְעוֹלָם וְלְעוֹלָמֵי עוֹלָמֵיִם,

ביאור

שָׂאוּל אֶת הָעַם לְאֹמֶר, אָרוּר הָאִישׁ אֲשֶׁר יֹאכַל לֶחֶם עַד הָעֶרֶב' וּגו', ולמדים אנו לענייננו מהלשון האמור במלחמת שאול, נֶאֱמַר כָּאן [-במשה רבינו] לִשׁוֹן 'אֵלָּה' [-וַיֹּאֶל] הוּא לִשׁוֹן 'אֵלָּה'^א. וְנֶאֱמַר לְהִלָּן [-במלחמת שאול] לִשׁוֹן 'אֵלָּה', מָה [-כשם ש] 'אֵלָּה' הָאֱמֹר לְהִלָּן הוּא לְשׁוֹן שְׁבוּעָה, כמבואר מהמשך הכתוב, 'אָרוּר הָאִישׁ' וּגו', אִף 'אֵלָּה' הָאֱמֹר כָּאן, לְשׁוֹן שְׁבוּעָה הוּא^ב, והיינו שנשבע שלא ילך בלי רשותו. וקיים את שבועתו, שהרי קודם שחזר למצרים,

רוח וּנְשָׁמָה שְׁנַתְתִּי בְּךָ - הנקראים יחד 'נפשי', והיינו נפשו של הקב"ה שנתנה במשה^א, לא טענה [נשאה] דבר שוא שלא כתבתי בתורת^א - שלא הוסיף כלום על דברי התורה^ב. 'וְלֹא נִשְׁבַּע לְמַרְמָה' שְׁלֹא רָמָה [-שיקר] בְּשִׁבוּעַתּוֹ שֶׁנִּשְׁבַּע לְיִתְרוֹ שלא יזוז ממדין בלי רשותו, שֶׁנֶּאֱמַר (שמות ז טו) במעשה ישיבתו אצל יתרו במדין, 'וַיֹּאֶל מֹשֶׁה לְשֵׁבֶת אֶת הָאִישׁ', וְאֵין 'וַיֹּאֶל' האמור כאן אֵלָּא לְשׁוֹן שְׁבוּעָה, שֶׁנֶּאֱמַר (שמואל א' יד כד) במלחמת שאול בפלשתים 'וַיֹּאֶל

מקורות וצייונים

משה, שלא התנבא מעולם בדרגה קטנה יותר (ועיין בזה בדרשות הר"ן, סוף הדרוש השמיני. ובענין דרגות הנבואה ומעלת משה רבינו, ראה ברמב"ם יסודי התורה פ"ז הלכות ב, ו. ובמ"נ ח"ב פמ"ה). ב. בתוספות בן יחיאל (ד"ה לא טענה) ביאר, שלא למד שום חכמה אחרת חוץ מחכמת התורה, ואף שהיה מותר לו מאחר שכבר ידע את כל התורה (ראה בשו"ע יו"ד סי' רמז ס"ד ברמ"א), לא רצה שנפשו תשא דבר שוא שאינו כתוב בתורה. וראה ביאורים נוספים ברמזי אש (אות ג) ובמשפט וצדקה (אות ד).

י. בעת מלחמת ישראל בפלשתים, השביע שאול המלך את העם שלא יאכלו כלום עד הערב, כדי שיהיו עסוקים במלחמה בלבד (עפ"י רש"י ורלב"ג שם).

יא. זקוקין דנורא (אות י) עפ"י רש"י (שמות שם, בדרך ב).

יב. ובגמרא (נדרים סה) למדו ש'אלה' האמור כאן הוא לשון שבועה, מהכתוב (יחזקאל יז יג) 'וַיָּבֵא אֹתוֹ בְּצַדִּיקוֹהוּ הַמֶּלֶךְ'.

ועיין בזקוקין דנורא (אות יא) מדוע למדו כאן מהכתוב במלחמת שאול ולא מהכתוב הנ"ל, וכן מדוע הוצרכו כלל ללמוד דבר זה מגזירה שוה. וראה עוד במשפט וצדקה (אות ו) ביאור בשרוש התיבה 'אלה', וכיצד נהפכת ללשון 'ויואל' - מבנין הפעיל, בין במשמעות של שבועת עצמו [כמו במשה רבינו] ובין במשמעות של השבעת אחרים [כמו בשאול המלך].

העבודה לעשותן בכונה נכונה לשם שמים, שיעלו לנחת רוח לפניו על שאמרו ונעשה רצונו.

ז. זקוקין דנורא (אות ז).

ח. מענה אליהו (אות ג). וביאר, שמפני שנאמר 'נפשי' שמשמעו 'נפש שלי' [ולא 'נפשו'] דרשו זאת כך, שאמר הקב"ה למשה, נפש רוח ונשמה שנתתי בך וכו' (אך עיין במנחת שי תהלים שם שהביא מקצת ספרים שכתוב בהם 'נפשו' ואף דייק כן מלשון המדרש כאן, ועיין שינויי נוסחאות).

ט. מענה אליהו (שם). ובזקוקין דנורא (אות ח) הסמיך לזה את מאמר חז"ל (ראה מדרש אגדה במדבר יב ז) על הכתוב (שם) 'לֹא כֵן עֲבָדִי מֹשֶׁה כְּכֹל בֵּיתִי נֶאֱמָר הוּא', שנאמן הוא משה במה שמצוה בשם ה', כי אינו פוחת ואינו מוסיף על דברי ה', וכל מה שעושה, לא עושה מדעתו אלא מציווי ה'. וראה גם במדרש (שמו"ר ד א) שדרשו כתוב זה על נפשו של מצרי, שלא הרג משה את המצרי עד שעמד עליו בדין וראה שחייב מיתה.

ומצינו ביאורים נוספים: א. במאורי אש (אות ב) ביאר, שמשה רבינו השיג את התורה בדרגת נבואה גדולה שאין כמוה בכל הנביאים, ככתוב (שם יב ח) 'פֶּה אֵל פֶּה אֲדַבֵּר בּוֹ וַיִּמְרָא וְלֹא בְחִידוֹת', ומכח דרגה זו השיג את התורה בבהירות ובשלימות, אך אם היה מתנבא בדרגת נבואה קטנה יותר, לא היה משיגה בבהירות כזו, וממילא היה אומר גם דבר שוא שאינו בתורה. ועל כך הוזכר שבחו של

ביאור

ה' גומל לְיִשְׂרָאֵל מִכֹּחַ בְּנֵגַד רַעָה

לאחר שסיפר לעיל שמושה רבינו זכה לקבל ברכה מאת ה' רק מפני מעלותיו שהיה נקי כפים וכו', אומר כאן שרק ביחיד מדקדקים לתת לו כפי מעשיו, אבל לכללות העם נותן הקב"ה כל טוב אף שאינם ראויים לכך מצד מעשיהם^{טז}.

אָבִי שְׁבַע־מֵיִם, יְהִי שְׁמֶךָ הַגָּדוֹל מְבָרֵךְ לְעוֹלָם וְלְעוֹלָמֵי עוֹלָמֵיִם,

הלך למדין ליטול רשות מיתרו חותנו והתיר את שבועתו בפניו^{יז}. וְזֶה שֶׁכָּרוּ שְׁלֹ מֹשֶׁה עַל כָּל מעלותיו אלו, שֶׁקִּבַּל בְּרָכָה מִפִּי אֱלֹהֵיו - שזכה לנבואה בדרגה גבוהה, מפי ה' כביכול, ככתוב (נמצא י' ט) פֶּה אֵל פֶּה אֲדַבֵּר בּוֹ, שלא זכו לזה כל הנביאים^{יח}, שֶׁנֶּאֱמַר יִשְׂאֵל בְּרָכָה מֵאֵת ה' וְגו'^{יט}.

מקורות וצינונים

רבים, למעלה מששים ריבוא (ראה ברכות ז). ובתוספות בן יחיאל (ד"ה שקיבל ביאר, שקיבל את הברכה 'מפי ה', בלא שום אמצעי ושליח. ובמדרש (תהלים כד ה) אמרו, ששכרו היה שנעשה מלך ורב לכל ישראל. ואף דרשו את המשך הכתוב וצִדְקָה מְאֹלָהֵי יִשְׁעוּ - שזכה שתינתן תורה לישראל על ידו.

טז. ברמזי אש (אות ה, עפ"י דברי המדרש דבר"י א ב) פירש, שהכתוב 'ישא' בְּרָכָה מֵאֵת ה' נדרש, 'ישא' ברכה לאחרים, שמכח הברכה שקיבל, היה יכול לברך אחרים, ואכן מצינו שבירך את ישראל ככתוב (דברים לג א) וְזֹאת הַבְּרָכָה אֲשֶׁר בָּרַךְ מֹשֶׁה אִישׁ הָאֱלֹהִים אֶת גְּנֵי יִשְׂרָאֵל וְגו'. אך אם לא היה מקבל ברכה מאת ה' לא היה יכול לברך אחרים.

טז. זקוקין דנורא (אות ג). וראה בטובי חיים (אות א) שביאר באורך שהדברים דלהלן הם כהקדמה למעשים שיביא בהמשך הפרק בימי שמואל הנביא ובימי אליהו הנביא, שעשו ישראל שלא כהוגן, ובכל זאת כששבו בתשובה מיד קיבל הקב"ה תשובתם ומחל להם. וכאן מקדים ואומר שכן היא המדה בהנהגת הקב"ה לעמו, שאף אם עושים דברים מכוערים ודברים שאינם ראויים, אם חוזרים בתשובה מוחל להם הקב"ה על כך ואינו זוכר להם כי אם את הטובות.

והוסיף שיש ללמוד מזה גם לעבודת היחיד, שכל אימת שתקפו יצרו לעבור עבירה, יחזור בו וישוב בתשובה מיד כשזכר שעושה שלא כהוגן, ואף באמצע המעשה, וע"י זה יתוקן חטאו ואדרבה יגרום בכך נחת רוח גדולה למעלה, שכן עיקר עבודת ה' היא כשמואיר ומטיב מעשיו מתוך החושך והרע, כמבואר בזוהר (ח"ב קפד).

יז. שבחים אלו הם מגודל ההתפעלות מחסדי ה', שעל אף שחטאו

יג. ככתוב (שם ד יח) וַיִּלֶךְ מֹשֶׁה וַיָּשָׁב אֶל יְתֵר חַתָּנוּ, וַיֹּאמֶר לוֹ אֲלֶכָה נָא וְאֶצְוָהָ אֵל אֲחִי אֲשֶׁר בְּמִצְרַיִם וְגו', וַיֹּאמֶר יְתֵרוֹ לְמֹשֶׁה, לָךְ לְשֹׁלוֹם. והיינו ששב ליתרו כדי להתיר שבועתו, מאחר שנשבע לו שלא יזוז ממדין כי אם ברשותו (שמו"ר ד א, ועיי' רש"י שם שהלך כדי ליטול רשות). וראה גם בגמרא (נדרים שם) שדרשו את הכתוב (שם פסוק ט) וַיֹּאמֶר ה' אֵל מֹשֶׁה בְּמִדְיָן, לָךְ שָׁב מִצְרַיִם וְגו', שאמר לו ה' למשה, במדין נדרת, לך והתר נדרך במדין בפני יתרו [ומשם למדו שהמודר הנאה מחבורו, אין מתירים לו אלא בפניו].

והמעלה המיוחדת שהיתה למשה בכך שלא רימה בשבועתו, משום שהיה לו צד היתר להישבע למרמה משום סכנה, שמה אם לא ישבע לו לשבת אצלו, ילך יתרו ויספר על כך לפרעה, ואע"פ כן לא רימהו בשבועתו והלך אליו להתיר נדרו (מאורי אש אות ג). וכע"ז ביאר בתוספות בן יחיאל (ד"ה ולא), שלא נשבע בשפתיו וביטל את השבועה בליבו (עיי' מסכת כלה פ"א הכ"ג, תוס' נדרים כח. ד"ה במוכס), אלא נשבע בפיו ובלבו כאחד. וברמזי אש (אות ד) כתב, שלא הורה לעצמו היתר ללכת למצרים בלא להתיר שבועתו בפני יתרו, כי בהליכה זו תבוא גאולת ישראל, ואף יתרו עצמו יזכה להתגיייר מחמת כך, והרי זו טובה עבורו, אלא הלך להתיר נדרו בפני יתרו. וראה עוד ביאור בזה במשפט וצדקה (אות ה).

יד. מאורי אש (אות ד). וזו כוונת המדרש 'שקיבל ברכה מפי אלהיו', היינו מפי ה' דייקא, פה אל פה (אך עיי' שינוי נוסחאות). ובזקוקין דנורא (אות י) ביאר בשני אופנים נוספים: א. שזכה לעשירות גדולה, מפסולת הלחות השניית (ראה נדרים לח. ורש"י שמות לד א). ב. שנתברך בבני-בנים

פנינים יקרים

טז ו-יז) 'נחננו מה כי תלינו עלינו', וכן הוא אומר (במדבר יב ג) 'זהאיש משה עניו מאוד' וְגו', וכן אמרו חז"ל במסכת ברכות (לג:), שהייתה היראה לגבי משה רבינו מלתא זוטרתא שנאמר (דברים י ב) 'ועתה ישראל מה ה' אלהיך שואל מעמך כי אם ליראה' וְגו' ע"ש.

לא ידענו מאי רבותא דמשה בזה, וכי דבר כזה ימנה בין המעלות, והנראה כי עטוף בה ענין דק, והוא כי ענין השגת משה את התורה האלהית, היה במדרגות נבואתו הגדולה אשר אין כמוהו בנביאים, ולולא מדרגתו הגדולה, לא היה בו כח לקבל התורה ברורה כל כך, כי אין זה בכח כל נביא להשיגה זולת במדרגת פנים אל פנים, ולכן אמרו (שבת קד.) שאין נביא רשאי לחדש דבר מעתה, ולולי ח"ו התערבה בנבואת משה

לא טענה דבר שוא שלא פתבתי בתורתך

לא ידענו מאי רבותא דמשה בזה, וכי דבר כזה ימנה בין המעלות, והנראה כי עטוף בה ענין דק, והוא כי ענין השגת משה את התורה האלהית, היה במדרגות נבואתו הגדולה אשר אין כמוהו בנביאים, ולולא מדרגתו הגדולה, לא היה בו כח לקבל התורה ברורה כל כך, כי אין זה בכח כל נביא להשיגה זולת במדרגת פנים אל פנים, ולכן אמרו (שבת קד.) שאין נביא רשאי לחדש דבר מעתה, ולולי ח"ו התערבה בנבואת משה

שינויי נוסחאות

טז בכ"ו הגירסא: רוח ונשמה שנתתי בו במשה. טז בכ"ו הגירסא: שלא כתורה. טז בכ"ו: מלפני.

וְתִהְיֶה לָךְ קֶרֶת רוּחַ מִיִּשְׂרָאֵל, עֲבַרְתִּי בְכָל מְקוֹמוֹת מוֹשְׁבוֹתָם שָׁל יִשְׂרָאֵל¹, וְרֵאִיתִי כָּל הַדְּבָרִים הַמְכֻעָרִים וְדְבָרִים שְׂאִינָם רְאוּיִין שְׁעָשׂוּ יִשְׂרָאֵל, אֵף עַל פִּי בֵן לֹא שְׁמַרְתָּ אֶתָּה לָהֶם שׁוֹם קִנְיָה וּנְקָמָה, וְלֹא הִתְנַאֲתָ אֶתָּה עֲלֵיהֶם, וְדַבְרֵי תוֹרַתְךָ לֹא מְנַעַת מִפִּיהֶם, אֲלֹא זְכַרְתָּ לָהֶם הַטּוֹבוֹת שְׁעָשׂוּ לָפְנֶיךָ, וְלֹא הִרְעוֹת שְׁעָשׂוּ לָפְנֶיךָ, וְאָמַרְתָּ לָהֶם עַל יְדֵי יִשְׁעֵיהוּ (ישעיה סה יז-יח) 'וְלֹא תִזְכְּרֶנָּה הָרָאשׁוֹנוֹת וְלֹא תַעֲרִינָה עַל לֵב, כִּי אִם שִׁישׁוּ וְגִילָוּ עֲדֵי עַד' וּגו'.

וּכְשֶׁעָמְדוּ אֲבוֹתֵינוּ עַל הַר סִינַי לְקַבֵּל עֲלֵיהֶם עַל מַלְכוּת שָׁמַיִם בְּנִדְבָה, אֵף הוּא יָרַד מִשָּׁמַי הַשָּׁמַיִם הָעֲלִיּוֹנִים, מִמְּקוֹם

ביאור

שיחזירו למוטב¹, אֲלֹא זְכַרְתָּ לָהֶם הַטּוֹבוֹת שְׁעָשׂוּ לָפְנֶיךָ, וְלֹא הִרְעוֹת שְׁעָשׂוּ לָפְנֶיךָ - כלומר, הערכת את בני ישראל מול שאר אומות הגוים, שלעומתם הם טובים על אף רעותיהם, שכן מאמינים הם כך², וְאָמַרְתָּ לָהֶם עַל יְדֵי יִשְׁעֵיהוּ (ישעיה סה יז-יח) הבטחות לטובות גדולות עבור המעשים הטובים שעשיתם³: 'כִּי הִנְנִי בּוֹרָא שָׁמַיִם חֲדָשִׁים וְאָרֶץ חֲדָשָׁה, וְלֹא תִזְכְּרֶנָּה הָרָאשׁוֹנוֹת - לא יזכרו העוונות הראשונים, ואף הטובות הראשונות שעשיתי עמכם לא יזכרו⁴ וְלֹא תַעֲרִינָה עַל לֵב, כִּי אִם שִׁישׁוּ וְגִילָוּ עֲדֵי עַד' וּגו'.

וְתִהְיֶה לָךְ קֶרֶת רוּחַ מִיִּשְׂרָאֵל¹, עֲבַרְתִּי בְכָל מְקוֹמוֹת מוֹשְׁבוֹתָם שָׁל יִשְׂרָאֵל, וְרֵאִיתִי כָּל הַדְּבָרִים הַמְכֻעָרִים [מכוערים מצד עצמם²] וְדְבָרִים שְׂאִינָם רְאוּיִין לעשותם, שהם נגד רצון ה'³ שְׁעָשׂוּ יִשְׂרָאֵל במקומות אלו⁴, אֵף עַל פִּי בֵן לֹא שְׁמַרְתָּ אֶתָּה [-ה'] לָהֶם שׁוֹם קִנְיָה וּנְקָמָה להתנקם בהם על הדברים המכוערים ושאינם ראויים אלו⁵, וְלֹא הִתְנַאֲתָ אֶתָּה עֲלֵיהֶם לעשות בהם פורענות ונקמה⁶, וְדַבְרֵי תוֹרַתְךָ לֹא מְנַעַת מִפִּיהֶם⁷ מתוך נקמה על מעשיהם הרעים⁸, והעמדת להם נביאים וחכמים כדי

מקורות וצייונים

1. וכל שכן כשעושה דין ברשעי ישראל (זקוקן דנורא אות טו, משפט וצדקה אות ז. ועיין גם לוח ארוז ד"ה ולא. וראה מענה אליהו שם).
 2. על משקל הכתוב (נחמיה ט כ) 'וְרוּחָךְ הַטּוֹבָה נְתַתָּ לָהֶם שְׁפִילָה וּמְנָן לֹא מְנַעַת מִפִּיהֶם וַיִּמְיוּ נְתַתָּה לָהֶם לְצַמְאָם'.
 3. כה. מַעֲנָה אֱלֹהֵיהוּ (שם). וראה ברש"י (יחזקאל טז ט) 'שלושן' לא מנעת מפיהם' משמעו, כדאי הוא למנוע, ואע"פ כן לא מנעת מפיהם. וכתב במשפט וצדקה (אות ח), שאף שההולכים אחר דברים מכוערים אין ליבם נמשך אחרי דברי תורה, כוננת המדרש שהקב"ה לא מנע מפי בניהם דברי תורה, שיש בני אדם שמעשיהם מכוערים אך בניהם עוסקים בתורה.
 4. נ. מַאֲוִי אֵשׁ (אות ח). והיינו שכשהרעו ישראל מעשיהם, הרבה להם הקב"ה דברי תורה ותוכחות ע"י הנביאים כדי לייסרם ולהחזירם בתשובה.
 5. כז. מַאֲוִי אֵשׁ (אות ו).
 6. כח. מַעֲנָה אֱלֹהֵיהוּ (אות ו).
 7. כט. כִּי הִנְנִי תְהִינָה כְּאִין וְכַאֲפֵס לעומת הטובות האחרונות (מאורי אש אות ז). ובמשפט וצדקה (אות ט) ביאר, שהכתוב מדבר בצדיקים, כמבואר בתחילת הפרשה (שם פסוק יג) 'לְכֵן פִּה אֲמֹר אֲדַבְרֵי אֱלֹהִים, הִנֵּה עֲבָדֵי יִשְׂרָאֵל וְאֶתְּם תִּרְעֶבְוּ, הִנֵּה עֲבָדֵי יִשְׂרָאֵל וְאֶתְּם תִּצְמְאוּ, הִנֵּה עֲבָדֵי יִשְׂרָאֵל וְאֶתְּם תִּבְשְׁוּ וְכוּ'. ובהכרח שהכתוב כאן 'וְלֹא תִזְכְּרֶנָּה הָרָאשׁוֹנוֹת' אינו

ישראל הרבה בדברים מכוערים, לא נקם בהם ה' לכלותם, כי אם הענישם כדי לזקקם ולהטיב אחריתם, ואדרבה, הטיב להם ה' טובה שאין למעלה הימנה במה שנתן להם את תורתו, כמו שמספר והולך (מאורי אש אות ח).
 יח. לפי שהזכיר לעיל מעלת משה רבינו שקיבל ברכה מאת ה', אמר, יהי רצון שכך תהיה השפעתך על כל ישראל, מאת ה' ממש בלא אמצעי, וע"י זה יהיה שמך גדול ומבורך בעולם. ומה שאמר 'ותהיה לך קורת רוח מישראל' הוא מפני שהנהגה זו לא תיתכן בלא שתהיה לך קורת רוח ממועשיהם (מענה אליהו אות ח).
 יט. מַעֲנָה אֱלֹהֵיהוּ (אות ו).
 כ. מַעֲנָה אֱלֹהֵיהוּ (שם).
 כא. היינו, שהמקומות עצמם בהם חטאו מעידים על מה שעשו בהם, ככתוב (חבקוק ב יא) 'כִּי אֶבֶן מִקִּיר תִּזְעַק וְכָפִיס מֵעֵץ יַעֲנֶנָּה', וכן נאמר (יחזקאל לו כג) 'וְהוֹשַׁעְתִּי אֶתְּם מִכָּל מוֹשְׁבֵי־יָהֳמָה אֲשֶׁר חָטְאוּ בָהֶם' (עפ"י רמזי אש אות ו. וראה תענית יא).
 כב. עַפ"י ישועות יעקב (אות א) ומענה אליהו (שם).
 כג. שְׂכַאשֵׁר הקב"ה עושה נקמה ופורענות, שמו מתגדל ומתגאה, ככתוב (שמות טו א) 'אֲשִׁירָה לָהּ פִּי גָּאָה גָּאָה סוֹס וְרָקְבוּ נִמְהוּ בִּסְמִי'.